

տրնջենաւոր կենդանի գործք մըն է , անդադար գործօն գործաւոր մը , և գիտէ ամենայն ինչ 'ի կիր առնուլ , ու ըստ ինքեան աշխատելով միշտ մի և նոյն սկզբնանիւթով փոխանակ սպառելու զայն , անսպառելի կ'ընէ . ժամանակը , միջոցը և նիւթը իր միջնորդներն են , տիեզերքս իր առարկան , շարժումն ու կեանք իր նպատակը :

Եւս կարողութեան արգասիքն աշխարհիս երեւոյթներն են , և իր գործածած հնարքն՝ կենդանի զօրութիւնքն են , զորո՞ք միջոցն ու ժամանակը չափել կրնան միայն ու սահմանել առանց եղծանելու երբեք . այս զօրութիւնները որ կը հաւասարակշռին , որ իրարու կը խառնուին և որ մէկմէկու կ'ընդդիմանան առանց կարող ըլլալու մէկզմէկ ոչնչացնել , ոմանք կը թափանցեն ու կը տեղափոխեն զմարմինս , այլք կը ջեռուցանեն ու կը կենդանացնեն զանոնք . ձգողութիւնն ու վանողութիւնը՝ այս կարողութեանս երկու գլխաւոր գործիչներն են՝ որովք կ'ազդէ անգործ մարմնոց վրայ . ջերմութիւնը և գործարանական կենդանի հիւլէներն՝ իր ազդու սկզբունքն են , զոր 'ի գործ կը դնէ ձեւացնելու և զարգացնելու գործարանաւոր էակներ :

Ի՞նչ է կարող բնութիւնն այսպիսի միջնորդներով : Եւմենայնի կարող կ'ըլլար եթէ կարենար ոչնչացնել և ստեղծել . սակայն Եւստուած իրեն պահած է կարողութեան այս երկու ծայրերը . ոչնչացնել և ստեղծել ամենաւարողութեան ստորագիծքն են : Եւսլայել , փոփոխել , եղծանել , զարգացնել , նորոգել , հաստել , են միակ իրաւունք զոր Եւստուած կամեցաւ շնորհել Եւութիւնն է հազարապետ անոր անդարձ կարգացր , աւանդապահ անոր անշարժ հրամանացը , և ոչ երբեք կը խոտորի իրեն տրուած օրէնքներէն : Եւս չայլալէր իրեն համար գծուած ստուերագրէն , և իր ամէն գործոցը մէջ Եւմենակարողին կնիքը կը ցուցնէ . այս աստուածային տպաւորութիւնը , անփոփոխ նախատիպ գոյութեանց , օ-

րինակ է՝ որուն համեմատ կը գործէ բնութիւնն . օրինակէ՝ որուն ամէն հետքը անջնջելի տառերով դրոշմուած են , և յաւիտեանս անեղծ . օրինակ միշտ նոր , զոր կաղապարաց կամ պատճենից թիւը՝ որչափ ալ անհուն ըլլան՝ միշտ կը նորոգեն :

Եւրեմն ամենայն ինչ ստեղծուեցաւ , և դեռ չկայ բան մը որ ոչնչացած ըլլայ . բնութիւնն այս երկու սահմանաց մէջ կը տատանի՝ առանց մէկուն և ոչ մէկալին մօտենալու . ջանանք ետեւէն հասնելու որ և իցէ կիտի մը վրայ այս անբաւ ասպարիզիս մէջ՝ զոր կը ընու և ընդ որ կ'ընթանայ 'ի սկզբանէ դարուց :

Ի՞նչ տեսարան՝ Եւթոյ անհուն տաւրածոց մը ոչինչ կ'ըլլար , անհնարին զանգուած մը՝ թէ որ հազարաւոր անգամ աւելի անհուն ասպարէզներով իրարմէ հեռու կտոր կտոր չբաժնուէր . բայց բիւրիցս բիւր լուսաւոր գիտեր մէկմէկէ անըմբռնելի հեռաւորութեամբ խարխիւք են ուրոնց վրայ հիմնուած է աշխարհիս շէնքը . բիւրաւոր անլոյս գիտեր առաջիններուն չորս դին կը պտըտին , և այս շէնքին կարգն ու շարժական ճարտարապետութիւնը կը կազմեն . երկու նախնական զօրութիւնք կը շարժեն այս մեծամեծ զանգուածներս , կը հողովեն զանոնք , կը տեղափոխեն ու կը կենդանացնեն զանոնք . այս զօրութեանց իւրաքանչիւրն ալ անդադար կ'ազդեն , և երկուքն ալ զուգադրելով իրենց ոյժը՝ կը ծրագրեն երկնային գիտերուն գօտիները , և դատարկութեան մէջ հաստատուն տեղեր և որոշեալ ճամբաներ կը հաստատեն . և նոյն իսկ շարժման ծոցէն կը ծնանի աշխարհաց հաւատարակշռութիւնն ու տիեզերաց հանգստութիւնը :

Եւս զօրութեանց առջինը հաւասարապէս բաշխուած է , իսկ երկրորդը անհաւասար չափով . նիւթոյ իւրաքանչիւր հիւլէն մի և նոյն քանակութեամբ ձգողութեան զօրութիւն ունի . և իւրաքանչիւր գունտ տարբեր քանակութեամբ վանողութեան զօրութիւն ունի . անոր համար կան հաստատուն աս-

տեղք և մոլորական աստեղք՝ գնտեր՝ որ կը կարծուին թէ միայն ձգելու համար եղած են, և այլք վանելու կամ վանուելու համար. ոմանք կը կարծուին թէ հասարակաց մղումն ընդունած են դէպ ՚ի մի և նոյն ուղղութեամբ, իսկ այլք մասնաւոր մղումն. ոմանք մենաւոր են, և այլք արբանեկաւոր. ոմանք լուսաւոր մարմինք են և այլք խաւարային զանգուածք. ոմանք մոլորակք են՝ որոնց այլ և այլ մասունքն յաջորդաբար կը վայելեն փոխ առնուած լոյս մը, և այլք գիսաւորք՝ որոնք միջոցին անդրնդոց խաւարին մէջ կը կորսուին և յետ բազմաթիւ դարուց կը վերադառնան նորանոր հրով վառելու. ոմանք արեւներ են՝ որոնք կ'երեւան ու աներեւոյթ կ'ըլլան, և կը կարծուին թէ փոխանակաւ կը վառին ու կը մարին. և այլք որ մի անգամ կը տեսնուին ու ետքէն աներեւոյթ կ'ըլլան յաւիտեանս. խրկինքը մեծամեծ պատահարաց վայրն է. սակայն մարդկային աչքը հազիւ կրնայ նշմարել զանոնք. արեւ մը որ կ'օղջանայ ու աշխարհքի մը կամ շատ աշխարհաց կործանումն կը պատճառէ, մեր աչքին այնպէս կը տեսնուի՝ իբր թէ շրջմոյլիկ հուր մը ըլլար որ կը վառի ու կը մարի. մարդս՝ այս երկրաւոր հիւլէին վրայ սահմանափակուած, ուր կ'աճի, այս հիւլէն իբր աշխարհք մը կը տեսնէ և զաշխարհքս իբր հիւլէ:

1) ամն զի այս աշխարհս ուր կը բնակիմք, հազիւ ճանաչելի է միւս գնտերուն մէջ, և բոլորովին անտեսանելի է հեռաւոր գնտերէն. միլիոնաւոր անգամ փոքր է քան զարեւոր կը լուսաւորէ զայն, և հազար անգամ փոքր է քան զուրիշ մոլորակներն՝ որոնք իրեն պէս ընդկարգեալ այս աստեղ կարողութեանը, և ստիպուած են անոր չորս կողմը պտտելու: Պոսիդոն, Սերանոս, Երեւակ, Դուանթազ, Բոտեղատիպը, Զերատ, Երկիր, Երուսեակ, Փայլածու և Երեւեկնից փոքրագոյն մաս մը կը գրաւեն, զոր մեր տիեզերքը կ'անուանենք: Բոլոր այս մոլորակներն՝ իրենց արբանեակներովն երազ շարժմամբ ա-

ռաջ խաղալով մի և նոյն ուղղութեամբ և գրեթէ մի և նոյն մակարդակին վերայ, ընդարձակ տրամագծով անիւ մը կը կազմեն, որուն լիսեռն անոնց ամէն ծանրութիւնը կը վերցնէ, և ինքն ալ երազութեամբ դառնալով տաքցաւ, հրդեհեցաւ, և ինչուան շրջապատին ծայրերը տաքութիւն և լոյս սփռեց. որչափ որ այս շարժմունքս տեւէ, ու յաւիտեանական են, միայն թէ առաջին շարժողին ձեռքը դէմ չկենայ ու չգործածէ այնչափ զօրութիւն զանոնք եղծանելու համար՝ որչափ գործածեց զանոնք ստեղծելու համար. արեւը պիտի շողջողէ և իր լուսովը պիտի լնու աշխարհի բոլոր սահմանները. և տիեզերաց մէջ ուր ամէն բան մէկմէկէ կը ձգուի, բան չկրնար ոչ կորսուիլ և ոչ հեռանալ առանց վերադառնալու, նիւթոյ քանակութիւնը մնալով միշտ նոյն, լուսոյ և կենաց այս առատ աղբիւրը պիտի չսպառի և պիտի չնուազի երբեք. վասն զի միւս արեւներն՝ անոնք ալ շարունակաբար իրենց լոյսը կ'արձակեն, կուտան մեր արեւուն այնչափ լոյս, որչափ իրենք անկէ կ'առնուն:

Կ'իտաւորներն, որոնք թուով մոլորակներէն շատ աւելի են և անոնց պէս արեւուն կը հպատակին, իրենք ալ այս հասարակաց վառարանին չորս դին կը խրոնին, և կ'առաւելուն անոր բեռը և իրենց բոլոր ծանրութեամբը անոր այրելուն ձեռնդրու կ'ըլլան. իրենք ալ մեր տիեզերաց մասն են, որովհետեւ մոլորակաց պէս արեւուն ձգողութեանը տակն են. բայց իրենց շարժմանցը մէջ ոչ իրարու հետ վերաբերութիւն մը ունին և ոչ ալ մոլորակաց հետ. իւրաքանչիւր տարբեր մակարդակներու վրայ կը դառնան և աւելի կամ նուազ երկայնաձև պարունակներ կտրելով, ժամանակի այլ և այլ պարբերութեամբք, ոմանք բազմաթիւ տարիներու մէջ, իսկ ուրիշները բազմաթիւ դարերու մէջ. արեւը դառնալով ինքն իր վրայ, սակայն և այնպէս անշարժ կեցած ամենուն մէջտեղէ ջահ, վառարան, առանցք աշխարհիս մեքենային այս ամէն մասանցը:

